

V pripravi je drugi del zapiskov, ki bo obsegal obdobje od spomladi 1943 do konca vojne in bo prinesel še en prikaz slovenskega partizanstva, kot ga je doživljal ta znani slikar in grafik ter publicist.

Štefka Zadnik

Ključne besede: Glavni štab, Ljubljana (Združeno PTT podjetje Ljubljana) 1972, 733 str. s slik. + 1 zemlj.

Odbor za pokroviteljstvo nad kurirji in vezisti NOV Slovenije pri Združenem PTT podjetju Ljubljana je izdal zbornik z gornjim naslovom, namenjen nekdanjim kurirjem telefonistom, radiotelegrafistom in drugim pripadnikom enot za zveze NOV in PO Slovenije. Za prvi del zbornika (str. 7–186) je napisal, na osnovi ohranjenega arhivskega gradiva in spominskih pričevanj nekdanjih zveznikov in kurirjev, kratek zgodovinski oris partizanskih zvez v Sloveniji urednik zbornika Stanko Petelin.

V tem prvem delu zbornika obravnava partizanske zveze od začetka narodnoosvobodilnega gibanja do konca vojne. Najprej opiše partizanske zveze v letu 1941 in v prvi polovici 1942, ko so obstajale le tako imenovane zveze Centralne tehnike KPS, ki je skrbelo v prvem obdobju, ko je bilo vodstvo osvobodilnega gibanja še v Ljubljani, za povezavo s pokrajinami s svojimi specialnimi zvezami prek t. i. javk. Po teh zvezah so pošiljali vso pošto in ves potreben narodnoosvobodilni tisk, tiskan ali razmnožen v ilegalnih tehnikah in tiskarnah v Ljubljani, in so bile „zveze povsem prilagojene razmeram ilegalnega življenja in boja.“

Po ustanovitvi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je bilo treba misliti tudi na posebne vojaške zveze, ki naj bi direktno povezovale glavno poveljstvo s partizanskimi enotami na terenu. Ker je bilo sprva na terenu le malo čet, so povečini uporabljali že utečene zveze Centralne tehnike ali pa so pošiljali iz Ljubljane prek osrednjih javk k svojim enotam ali obratno, posebne kurirje, večinoma še z ustnimi naročili ali poročili. Enotnega sistema zvez v prvem obdobju še ni bilo in so jih sproti prilagajali krajevnim razmeram ali svojim potrebam.

Za drugo obdobje od pomladi 1942 do kapitulacije Italije, septembra 1943, ko so obstajala že nekatera osvobojena in polosvobojena ozemlja ter se je partizanska vojska razvila že na višjo stopnjo z ustanovitvijo odredov, grup odredov, brigad in divizij, so se morale vojaške enote tudi medsebojno povezati s posebnimi kurirji. Uporabljali pa so tudi že nekatera druga sredstva za zvezo. Težja je bila zaradi oddaljenosti teh enot povezava z glavnim poveljstvom, ki je spomladi 1942 prišlo z vodstvom osvobodilnega gibanja na osvobojeno ozemlje v Kočevski Rog. Po italijanski in nemški ofenzivi poleti 1942 na Dolenjskem in Gorenjskem, ko se je vodstvo osvobodilnega gibanja in glavno poveljstvo premaknilo iz Roga v Dolomite, so morali misliti tudi na zvezo z oddaljenimi štabi posameznih partizanskih enot. Zato so že v jeseni 1942 ustanovili tako imenovane kurirske relejne zveze, ki so jih med zimo in na pomlad 1943 razširili na vse slovenske pokrajine ter tako ustanovili pet relejnih sektorjev (dolenjsko-notranjski, gorenjski, primorski, štajerski in koroški). Pošto ali druga obvestila in literaturo so prenašali od ene relejne postaje do druge in oddajali po štafetnem sistemu iz rok v roke. Te nove terenske zveze niso spadale pod glavno poveljstvo, ampak pod Centralno tehniko KPS, saj je bilo vojaške pošte še razmeroma malo, veliko več pa je bilo direktivnega in propagandnega narodnoosvobodilnega tiska, ki ga je bilo treba razširiti po vsej Sloveniji.

Vse do kapitulacije Italije v septembru 1943 glede kurirskih zvez ni bilo večjih sprememb. Glavno poveljstvo je hotelo ustvariti za hitrejšo povezavo s svojimi enotami radijske zveze, posebno pa še zvezo z vrhovnim štabom NOV in POJ. Radijski tehniki so sestavili na Rogu radijsko sprejemno in oddajno postajo, s katero so sredi julija 1942 dobili zvezo s Kominterno v Moskvi in prek nje tudi z vrhovnim štabom NOV in POJ. Italijanska ofenziva pa je že mesec nato preprečila to zvezo.

Po italijanski ofenzivi se je preselilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Dolomite, kjer je imelo kratkotrajno radijsko zvezo z Moskvo in vrhovnim štabom. Ko pa so Italijani spomladi 1943 izvedli ofenzivo v Dolomite, se je vodstvo ponovno preselilo v Kočevski Rog, kjer je nato radijska ekipa znova vzpostavila zvezo ne samo z Moskvo, temveč tudi direktno z vrhovnim štabom NOV in POJ. To je pomenilo glede na nerednost in počasnost kurirskih zvez med glavnim poveljstvom oz. poznejšim glavnim štabom NOV in POS in vrhovnim štabom NOV in POJ, velik napredek. Načrt glavnega štaba, po katerem naj bi imela vsaka večja slovenska enota NOV lastno radijsko postajo, tedaj še ni uspel.

V tretjem poglavju opisuje avtor razvoj zvez od kapitulacije Italije do osvoboditve. Najprej prikazuje nagel razvoj in porast NOV, ko sta bila na Slovenskem formirana iz nastalih novih divizij kar dva korpusa (VII. na Dolenjskem in IX. v Slov. primorju) ter IV. operativna cona (na Štajerskem) in organizacijo vojaških zvez, potem ko je zaplenila NOV po kapitulaciji italijanske vojske velike količine tehničnega gradiva, ki ga je glavni štab uporabil za boljše in hitrejšo zveze s podrejenimi enotami.

V nadaljnjih poglavjih in podpoglavjih je opisana organizacija vojaških zvez v glavnem štabu NOV in POS s posebnim oddelkom za zveze, ki je poskrbel za organiziranje posebnih odsekov za zveze v štabih korpusov in divizij ter v nižjih vojaških formacijah tako v operativni kot v zaledni vojski, pa skrb za usposabljanje kadrov za zveze v oficirski šoli glavnega štaba oziroma v okviru korpusnih ali divizijskih podoficirskih šol s posebnimi višjimi in nižjimi tečaji za zveze. Še posebno skrb so posvetili radiotelegrafskim tečajem in radiotehničnim delavnicam. Ker so bile terenske kurirske postaje (TV) in linije preobremenjene z raznašanjem civilne pošte in literature, so vojaške enote uporabljale lastno kurirsko organizacijo, uporabljale pa so tudi telefone, predvsem pa radijske zveze, še posebno proti koncu vojne, ko je bilo na razpolago dovolj prenosnih radijskih sprejemnih in oddajnih aparatov.

Posebno obsežno poglavje (str. 82–186) pa je v zborniku posvečeno partizanskim kurirskim zvezam, ki so ves čas narodnoosvobodilnega boja imele najvažnejšo vlogo v organizaciji zvez in v medsebojni povezavi vsega slovenskega etničnega ozemlja.

Ko je italijanski okupator po svoji poletni ofenzivi l. 1942 razbil osvobojeno ozemlje in vzpostavil na njem vrsto svojih postojank ter ustanovil iz domačih reakcionarnih elementov oborožene oddelke MVAC, ki so teren in razmere poznali bolje kot okupator, je moralo vodstvo osvobodilnega gibanja misliti na poseben sistem zvez. Partizanski kurirji so zaradi nepoznavanja terena in razmer ter izdajstva, ki se je po ofenzivi vse česče pojavljalo, padali v sovražnikove zasede in umirali pod krogli sovražnika. Njihovo delo pri prenašanju pošte in propagandne literature, potrebne aktivistom OF ter pri iskanju mobilnih enot NOV, je bilo zelo naporno.

Ko opiše avtor prve začetke novega sistema zvez z ustanovitvijo takoiimenovanih terenskih vodov (TV) na Dolenjskem in Notranjskem in ustanovitev kurirskih postaj s kurirji domačini na posebno skritih mestih, od katerih je imela vsaka svojo številko in so bile oddaljene druga od druge za noč hoda, opiše še štafetni sistem kurirjev in tako

imenovanih javk med dvema postajama, kjer so kurirji izmenjavali pošto, zavoje z narodnoosvobodilnim tiskom in drugim gradivom. Nadalje prikaže kurirje kot spremljevalce vodilnih vojaških in političnih funkcionarjev po terenu in kot dobre obveščevalce, njihovo politično delovanje med prebivalstvom in njihove vojaške akcije, ki so jih izvrševali s svojo zvižahnostjo in drznostjo sami ali pa v povezavi s partizanskimi enotami ali aktivisti. Že v prvem letu je bilo na Dolenjskem in Notranjskem kakšnih dvajset postaj z okoli 140 kurirji, ki so bili direktno podrejeni Centralni tehniki KPS, v drugih slovenskih pokrajinah pa pokrajinskim komitejem.

Po kapitulaciji Italije, ko so se razmere na Dolenjskem, Notranjskem in v Slovenskem primorju bistveno spremenile na obsežnem osvobojenem ozemlju in se je NOV številčno okrepila, so se morali tem razmeram prilagoditi tudi kurirji, ki so prišli iz svojih skrivališč v mesta in vasi. Potem pa jih je pregnala nazaj v gozdove nemška jesenska ofenziva in so morali zopet uporabljati tajne zveze in javke.

V dneh svobode po kapitulaciji Italije je prišlo do številnih sprememb. Od Centralne tehnike je prevzel terenske kurirske zveze v Sloveniji poseben oddelek za zveze pri glavnem štabu NOV in POS, medtem ko so bile v drugih pokrajinah podrejene štabom tamkajšnjih operativnih con. Že novembra 1943 pa so te zveze prešle zopet v sklop Centralne tehnike. Kmalu nato je bila ustanovljena posebna Komanda relejnih postaj Slovenije, ki je prevzela odgovornost za organiziranje in delovanje kurirskega omrežja ter za vojaško in politično vzgojo kurirjev, saj je bilo tedaj v Sloveniji že okoli sto kurirskih postaj z okoli 800 kurirji.

Ker tolikšne organizacije ni bilo več moč voditi iz enega samega centra, so razdelili organizacijo na posamezne sektorje tj. na dolenjsko-notranjski, primorsko-gorenjski in štajersko-koroški. Sektorje pa so razdelili na posamezne linije, ki so vzdrževale zvezo s posameznimi postajami.

Spomladi 1944 so reorganizirali kurirsko službo in so bile kurirske postaje s komando relejnih postaj Slovenije podrejene v disciplinskem in vojaškem pogledu Vojski državne varnosti (VDV), ki je kasneje postala II. divizija korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ). Organizacijsko pa so še vedno spadale k Centralni tehniki KPS, ki je odločala o njihovem poslovanju. Tedaj so povečali tudi število linij, in sicer je imel dolenjsko-notranjski sektor štiri linije s šestindvajsetimi postajami, ki so imele na Dolenjskem in Notranjskem oznako TV z ustrežno številko (TV 1 – TV 18a), na Primorskem pet linij z osemtridesetimi postajami (z oznako P 1 – P 35), na Gorenjskem štiri linije s šestintridesetimi postajami (z oznako G 1 – G 36), na Štajerskem pet linij z osemtridesetimi postajami (z oznako S 1 – S 30) ter koroški sektor z dvema linijama in šestnajstimi postajami (z oznako K 1 – K 18).

Opisu prvih organizatorjev in vodstva kurirskih zvez sledijo še posamezne kurirske postaje. Avtor navaja čas njihove ustanovitve, kraj ali vsaj območje, kjer je bila postaja nameščena, razne preselitve postaje na druga mesta, število kurirjev, ki so vzdrževali zvezo, in zveze, ki so jih vzdrževale posamezne postaje s sosednjimi kurirskimi postajami. Ker o delovanju nekaterih postaj ni skoraj nobenih izvornih dokumentov, se je avtor oprl predvsem na pričevanja nekdanjih kurirjev in vodij postaj, ki so jih pripovedovali ali napisali in objavili po osvoboditvi. Tako je avtor nanizal zgoraj navedene podatke za vse kurirske postaje vseh kurirskih linij v vsej Sloveniji.

Temu zgodovinskemu orisu sledi v obsežnejšem drugem delu zbornika pod naslovom „Spomini borcev“ sto enajst najzanimivejših opisov z vseh vrst partizanskih zvez in iz vseh slovenskih pokrajin, ki so jih napisali sami kurirji, zvezniki in organizatorji

partizanskih zvez (str. 187 – 723). Od teh spominskih sestavkov je bilo 49 že objavljenih v raznih časnikih, časopisih in zbornikih po osvoboditvi, druge pa je izbral iz obsežnega spominskega gradiva in objavil v zborniku urednik zbornika.

Zbornik je bogato opremljen s fotografijami, ki prikazujejo kurirje in prizore iz kurirskega življenja na posameznih kurirskih postajah oz. karavljah, partizanske delavnice, v katerih so sestavljali razne tehnične pripomočke za radijske in telefonske zveze, organizatorje partizanskih zvez, tečajnike raznih tečajev za zveze idr. Poleg tega je knjiga opremljena še s štirimi skicami radijskih zvez glavnega štaba NOV in POS s podrejenimi vojaškimi enotami in ustanovami, na koncu pa ji je dodan še zemljevid Slovenije z vrisanimi kurirskimi postajami in zvezami ter s telefonskimi centralami in linijami, ki so obstajale v drugi polovici leta 1944 in so jih uporabljale poleg naše narodnoosvobodilne vojske tudi druge ustanove za hitrejše medsebojno sporazumevanje. Poleg tega so vrisane na zemljevidu tudi še vse sovražnikove postojanke, ki so bile takrat razmeščene po vsej Sloveniji, še posebno ob glavnih komunikacijah, ki jih je bil okupator primoran držati v svojih rokah, če je hotel biti povezan s svojimi glavnimi frontami.

Zbornik je s svojim zgodovinskim pregledom in orisom partizanskih zvez v prvem delu in s spominskimi sestavki v drugem, ki prvega dopolnjujejo, pomembno delo za bodoči popoln prikaz razvoja in rasti našega narodnoosvobodilnega gibanja in boja za osvoboditev slovenskega naroda v skupnem boju svobodoljubnih narodov v drugi svetovni vojni.

Jože Krall

Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, II – primorske tiskarne Partizanska knjiga (Knjižnica NOV in POS 40/II) Ljubljana 1973, str. 429, ilustr.

Razmeroma kmalu zatem, ko je izšla Krallova knjiga o osrednjih partizanskih tiskarnah v Ljubljani in Dolenjski (glej poročilo v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, XIII/1973, št. 1–2, str. 368–369), je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani izdal drugo njegovo knjigo, ki obravnava partizanske tiskarne v Slovenskem primorju. Predvidevamo, da bo kmalu izšla še tretja, ki bo obravnavala partizanske tiskarne v Gorenjski in Štajerski in s katero bo zgodovina partizanskih tiskarn na Slovenskem sklenjena.

Krall je razpravo o partizanskih tiskarnah v Slovenskem primorju zasnoval na podoben način kot že navedeno zgodovino osrednjih partizanskih tiskarn v Ljubljani in Dolenjski. Z namenom, da bi podal čim popolnejšo podobo razvoja in dela primorskih partizanskih tiskarn, je opisal prizadevanja pokrajinske tehnike KPS za Primorsko za vzpostavitev posameznih partizanskih tiskarn, njihov nastanek, razvoj in delo v posameznih razdobjih narodnoosvobodilnega boja po italijanski kapitulaciji. Tiske vseh štirih primorskih partizanskih tiskarn („Ančka 222“, „Julij 63“, „Slovenija“ in „Doberdob“) je v posameznih mesecih razvrstil po časovnem zaporedju in jih je spremljal od sprejema rokopisa v pokrajinski tehniki oziroma dodelitvi v tisk posamezni tiskarni pa vse dotlej, ko so stiskane odposlali iz tiskarne. S tem načinom obravnave je najboljše prikazal čas, potreben za natis nekega tiska, razmere, v katerih so ga natisnili, in veliko breme ter delež osebja, ki je bilo zaposleno pri tiskanju, izdajanju in širjenju narodnoosvobodilnega tiska. Za prepoznavanje posameznih tiskov je Krall pri vsakem izmed njih podal njegove najnujnejše bibliografske podatke in, kjer je bilo treba, tudi